

Prof. dr hab. Felicjan Bylok

Częstochowa 22.02.2022.

Katedra Socjologii Stosowanej i Zarządzania Zasobami Ludzkimi

Recenzja pracy doktorskiej mgr Marka Grochowskiego pt.: Społeczne uwarunkowania rozwoju polskiego państwowego przemysłu zbrojeniowego – studium socjologiczne

I. Przedmiot oceny

Przyjęta do recenzji praca doktorska **pt.: Społeczne uwarunkowania rozwoju polskiego państwowego przemysłu zbrojeniowego – studium socjologiczne** autorstwa Marka Grochowskiego napisana została pod kierunkiem prof. dr hab. Małgorzaty Suchackiej prof. UŚ. Stanowi ona zwarte opracowanie naukowe liczące 337 stron wraz z załącznikami. Wyraźnie sformułowane tezy badawcze w postaci problemów badawczych oraz hipotez wskazują na ukierunkowanie zainteresowań badawczych w obszarze problematyki socjologii organizacji i zarządzania oraz socjologii rozwoju. Tytuł pracy został sprecyzowany trafnie i jest adekwatny do treści dysertacji doktorskiej.

II. Ocena podjętego problemu badawczego

Podjęta problematyka czynników determinujących rozwój organizacji gospodarczych przemysłu zbrojeniowego jest aktualna i warta szerszego badania. W tym kontekście przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska spełnia warunek podejmowania nowych wątków w badaniach naukowych, ponieważ przedmiotem badań uczyniono społeczne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorstw w przemyśle zbrojeniowym co jest rzadko przedsiębranym problemem badawczym w socjologii organizacji.

Recenzowana rozprawa doktorska przybrała postać zarówno dyskusji konceptualnej jak i prezentacji empirycznej oraz wniosków o charakterze aplikacyjnym. Ma ona charakter monograficzny, opisuje społeczne

uwarunkowania rozwoju państwowego przemysłu zbrojeniowego w Polsce. Jest to ciekawa praca, która stawia interesujące i aktualne pytania badawcze.

Autor opiniowanej pracy, podejmując problematykę uwarunkowań rozwoju przedsiębiorstw wychodzi naprzeciw oczekiwaniom związanych z poznaniem społecznych mechanizmów rozwoju przedsiębiorstw. Obejmuje problematykę na styku subdyscyplin socjologii organizacji i zarządzania i socjologii rozwoju. Jest to ciekawe poznawczo podejście do analizy procesów społecznych we organizacji.

Autor wnikliwie analizuje problematykę wpływu czynników społecznych i technologicznych związanych z innowacyjnym podejściem do prowadzonej działalności w przedsiębiorstwach przemysłu zbrojeniowego na ich kondycję gospodarczą. , w szczególności kładzie nacisk na społeczne uwarunkowania zmian organizacyjnych i oporu pracowników wobec nich, sposób realizacji polityki personalnej, zakres realizacji inicjatyw w obszarze społecznej odpowiedzialności biznesu, współpracę z placówkami naukowo-badawczymi.

W aspekcie formalnym struktura rozprawy nie budzi zastrzeżeń. Jest ona merytorycznie poprawna i logicznie spójna, ponieważ wszystkie jej części są uszeregowane w taki sposób, że stopniowo wprowadzają czytelnika w podjętą przez Autora problematykę. Praca wyczerpująco przedstawia problematykę uwarunkowań rozwoju przedsiębiorstw państwowego przemysłu zbrojeniowego. Złożona jest ze wstępu, pięciu rozdziałów (w tym dwóch teoretycznych, jednego metodologicznego i dwóch empirycznych) oraz zakończenia, w którym przedstawiono wnioski końcowe. Dysertację domyka obszerna kwendura bibliograficzna składająca się z 139 pozycji literaturowych (w tym 43 pozycje w języku angielskim) i 43 innych pozycji tj. stron internetowych. Należy podkreślić, jakość kwendury bibliograficznej składającej się z dobrze dobranych i aktualnych pozycji naukowych autorów polskich jak i zagranicznych. Praca doktorska zawiera również spis tabel, rysunków oraz załączniki tj. kwestionariusz ankiety i kwestionariusz wywiadu swobodnego.

Z uwagi na interdyscyplinarność podjętego tematu Autor wykorzystał przede wszystkim literaturę z zakresu socjologii, jak również z zakresu nauk o zarządzaniu i ekonomii. Przy czym należy zaznaczyć, że Autor skupia się przede wszystkim na analizie uwarunkowań rozwoju polskiego, państwowego przemysłu zbrojeniowego z perspektywy socjologii, co należy uznać za właściwe podejście z punktu widzenia tematyki rozprawy doktorskiej.

III. Ocena celu, hipotez i struktury pracy

Mgr Marek Grochowski w recenzowanej pracy doktorskiej przyjął we wstępie pracy cel, którym była „charakterystyka najważniejszych uwarunkowań rozwoju polskiego, państwowego przemysłu zbrojeniowego” (str.7). Ten cel uszczegółowił na str. 118i 119 wskazując, iż zamiarem jego była *„analiza uwarunkowań rozwoju przedsiębiorstwa (...); analiza potencjalnych źródeł oporu pracowników wobec zmian, stosowania nowych metod pracy, nowych wymagań, konieczności opanowania nowych umiejętności; zbadanie osobistego stosunku pracowników do pracy oraz ich hierarchii wartości życiowych; sprawdzenie opinii pracowników dotyczącej polityki personalnej przedsiębiorstwa (...); sprawdzenie opinii na temat działań zarządu spółki oraz działań na poziomie rządowym/właścicielskim; charakterystyki relacji przedsiębiorstwa w ramach odpowiedzialności społecznej oraz współpracy z placówkami naukowo-badawczymi; podjęcie na podstawie analizy ilościowej i jakościowej zebranego materiału – próby kategoryzacji przedsiębiorstw oraz top menedżerów a badanych przedsiębiorstwach”*. Oceniając budowę i zasadność celów dysertacji doktorskiej należy stwierdzić ich poprawność i możliwość realizacji w procesie badawczym. Poprawne zbudowanie celów rozprawy wpłynęło na sformułowanie siedem głównych problemów badawczych, które koncentrują się na obszarze uwarunkowań rozwoju przedsiębiorstw, stosunku pracowników do pracy, prowadzonej polityki personalnej, oporu pracowników wobec zmian i ich źródeł, odpowiedzialności społecznej przedsiębiorstw,

współpracy z placówkami naukowo-badawczymi organizacyjnych komunikacji w korporacjach (str. 123).

W następnym etapie procesu badawczego w oparciu o sformułowane problemy badawcze i teorie naukowe Dyplomant sporządził siedem hipotez badawczych.

- 1. Wśród czynników odgrywających największą rolę w rozwoju przedsiębiorstwa respondenci wskazują na czynniki technologiczne związane z innowacyjnym podejściem do prowadzonej działalności.*
- 2. Pozytywna ocena przez pracowników dobrej atmosfery w pracy idzie w parze z oceną sposobu prowadzenia spółki przez zarząd.*
- 3. Opór pracowników wobec zmian wiąże się w największym stopniu z obawą o zmianę warunków płacowych (obniżeniem wynagrodzenia).*
- 4. Pozytywna ocena znaczenia doświadczenia zawodowego pracownika jest zależna od wieku respondenta – im młodszy pracownicy, tym bardziej doceniają doświadczenie zawodowe jako czynnik rozwoju przedsiębiorstwa.*
- 5. Pracownicy częściej pozytywnie oceniają działania zarządu spółki niż działania na poziomie rządowym/właścicielskim.*
- 6. Opinia o proekologicznym nastawieniu przedsiębiorstwa idzie w parze z wiedzą na temat wsparcia działań organizacji ekologicznych.*
- 7. Ocena współpracy naukowej spółki z placówkami badawczymi jest ściśle związana z oceną przepływu informacji w przedsiębiorstwie.*

Oceniając, dobór hipotez do badanego problemu należy stwierdzić w większości ich poprawność i możliwość empirycznego sprawdzenia. Wątpliwość budzi jedynie sformułowanie hipotezy drugiej ponieważ należy przypuszczać, że pozytywna ocena przez pracowników dobrej atmosfery w pracy idzie zawsze w parze z oceną sposobu prowadzenia spółki przez zarząd. W tej hipotezie należało wskazać, iż dobra atmosfera w pracy albo pozytywnie albo negatywnie koreluje z oceną sposobu prowadzenia spółki zarząd.

Oceniając, dobór metod badawczych do sformułowanych hipotez należy stwierdzić ich zasadność. Autor przyjął, że w badaniach będzie wykorzystywał metody badań ilościowych i jakościowych. Jako podstawową technikę badań ilościowych przyjął technikę ankiety, zaś w badaniach jakościowych wykorzystał technikę wywiadu swobodnego ustrukturalizowanego i obserwacji ukrytej. Narzędziem do prowadzonej obserwacji ukrytej były notatki w postaci arkusza zapisywanych faktów, co należy uznać za poprawne działanie.

Dwa pierwsze rozdziały stanowią przegląd literatury poświęconej problematyce rozwoju społecznego i uwarunkowań rozwoju przemysłu zbrojeniowego. W rozdziale pierwszym przedstawiono podstawy teoretyczne rozwoju społecznego. Omówiono najważniejsze teorie odnoszące się do rozwoju społecznego, przy czym Autor skupił swoją uwagę przede wszystkim na teoriach w paradygmacie modernistycznym. W dalszej części scharakteryzował wybranych teoretyków rozwoju społecznego tj. Augusta Comte, H. Spencera, L.H. Morgana, K. Marksa, K. Poppera i I. Wallersteina. Kolejną omawianą problematyką jest industrializm i post industrializm jako formy rozwoju społeczeństwa. Autor założył iż rozwój przemysłu jest kluczowym czynnikiem rozwoju społeczeństwa w XIX i XX wieku. Wychodząc, z tego założenia analizował najważniejsze jego wymiary tj. zarządzanie, technologie i innowacje, ryzyko, społeczna odpowiedzialność, elity i rozwój regionalny. Ciekawą propozycją intelektualną jest ukazanie zarządzania organizacjami jako istotnego czynnika rozwoju społecznego. Jest to interesująca dyskusja nad wpływem zarządzania na rozwój organizacji w społeczeństwie przemysłowym i postprzemysłowym. Spojrzenie na zarządzanie z perspektywy socjologii rozwoju społecznego pozwala dostrzec istotny wpływ najważniejszych koncepcji zarządzania na zmiany społeczne w ostatnich dwóch stuleciach. Równie ciekawy jest kolejnym podrozdział, poświęcony wpływowi innowacji technologicznych na rozwój społeczny. Ustawiczny proces całościowego uczenia się jednostek i całych społeczeństw jest kluczowy w tworzeniu

innowacji. Autor skupił się na prezentacji tworzenia wiedzy i innowacji z perspektywy socjologii. Przywołał zarówno koncepcje socjologiczne (F. Znaniecki, W. Jacher, D. Bell, M. Castells) jak i z obszaru nauk o zarządzaniu (J. Schumpeter, P. Drucker). Wartością tej części rozdziału jest ukazanie związków między innowacjami a socjologią. Autor wykazał się dużą wiedzą i dojrzałymi wnioskami.

W kolejnym podrozdziale omówił kwestię ryzyka związanego z nowymi technologiami i innowacjami w społeczeństwie przemysłowym i postprzemysłowym. W oparciu o koncepcje ryzyka U. Becka i E. Fromma, Dyplomant dokonał analizy zagrożeń związanych z rozwojem technologicznym. Przedstawił różne aspekty ryzyka związanego z procesami modernizacji, w tym w prowadzeniu projektów biznesowych. Bazując na literaturze przedmiotu omówił najważniejsze ryzyka w zarządzaniu projektami w organizacjach.

W następnych podrozdziałach Dyplomant omówił wpływ odpowiedzialności społecznej organizacji, elit i rozwoju regionalnego na przemiany społeczne i rozwój w społeczeństwach przemysłowych i postprzemysłowych. Podsumowując, oceniam wysoko zawartość tego rozdziału. Dyplomanta cechuje dojrzałość w prezentowaniu teorii socjologicznych i wykazał się wiedzą socjologiczną w opisie procesów modernizacyjnych współczesnego społeczeństwa.

Drugi rozdział poświęcono problematyce przemysłu zbrojeniowego w Polsce. Autor omówił rozwój tego przemysłu, jego historyczne i aktualne uwarunkowania. Przedstawił historię polskiego przemysłu zbrojeniowego od XVI wieku do współczesnych czasów, wskazując na jego dynamiczny rozwój po zakończeniu drugiej wojny światowej. Następnie omówił najważniejsze jego bariery utrudniające rozwój w dzisiejszych czasach tj. niską jakość sprzętu wojskowego na wyposażeniu Polskiej Armii i ograniczenia zakupów nowego sprzętu produkowanego przez polski przemysł zbrojeniowy przez Polską Armię. Pomimo innowacyjności wielu produktów wytwarzanych przez polski

przemysł zbrojeniowy np. systemy artyleryjskie autonomiczne, systemy bezzałogowe, radiolokacyjne, łącznościowe Polska Armia ogranicza zakupy tych nowoczesnych broni. Dyplomant wskazuje na kierunki modernizacji wyposażenia w sprzęt wojskowy Polskiej Armii w oparciu o polskie produkty przemysłu zbrojeniowego. Ciekawym fragmentem tego rozdziału jest dyskusja nad znaczeniem kapitału ludzkiego i społecznego w kształtowaniu polskiego przemysłu zbrojeniowego. Korzystając, z własnych zasobów intelektualnych przedsiębiorstwa przemysłu zbrojeniowego budują indywidualny kapitał ludzki i kapitał społeczny w kierunku tworzenia innowacyjnych produktów wojskowych. Wkładem autora w dyskusję nad przyszłością polskiego przemysłu zbrojeniowego jest dostrzeżenie znaczenia zasobów kapitału ludzkiego i społecznego w jego rozwoju.

Konkludując, wysoko oceniam część teoretyczną pracy, która stanowi podstawę do formułowania pytań badawczych i hipotez dotyczących społecznych uwarunkowań rozwoju przemysłu zbrojeniowego.

Trzeci rozdział poświęcono operacjonalizacji badań. Autor przedstawił w nim szczegółowy opis zakresu i metodyki badań, przybliżył zastosowane techniki badawcze, dobór badanych podmiotów i sposób przeprowadzenia badań. W badaniach zastosował dwa podejścia: ilościowe i jakościowe co należy uznać za właściwe ze względu na realizację celów rozprawy. Zgromadzony materiał badawczy pozwolił na ustalenie zasięgu, zakresu, poziomu i intensywności badanych zjawisk społecznych. Do analizy ilościowej Dyplomant wykorzystał obok standardowych rozkładów zmiennych, metody statystyczne tj. test Chi kwadrat i współczynnik korelacji V Cramera co pozwoliło uchwycić współzależności między badanymi zmiennymi. Należy uznać tę część za poprawną, pozwalającą zrealizować cel badawczy.

Jednostkami badawczymi byli kierownicy. Do badań wybrał próbę 352 kierowników, która została zbudowana w oparciu o nieprobalistyczną metodę doboru próby, co należy uznać za zasadne. Ze względu na szczególny

charakter produkcji „specjalnej” w przemyśle zbrojeniowym udział w badaniach 352 kierowników różnych przedsiębiorstw należy uznać za sukces Dyplomanta z uwagi na charakter ich pracy związany z koniecznością zachowania poufności i dostępu do tajemnic o charakterze militarnym.

Rozdział czwarty poświęcono prezentacji badań ilościowych nad uwarunkowaniami rozwoju przemysłu zbrojeniowego w Polsce. Składa się z trzech części. W pierwszej Autor zamieścił wyniki badań ilościowych identyfikujących uwarunkowania funkcjonowania badanych przedsiębiorstw. Zidentyfikował najważniejsze czynniki o charakterze społecznym tj. doświadczenie zawodowe, przekazywanie wiedzy, odpowiedzialność zawodową i lojalność i rzetelność zawodową i czynniki związane z tworzeniem nowej wiedzy tj. dostęp do nowych technologii, dostęp do nowych informacji i dzielenie się wiedzą, które w mają wpływ na funkcjonowanie badanych przedsiębiorstw. W dalszej kolejności zbadał wpływ czynników organizacyjnych na funkcjonowanie przedsiębiorstw tj. przepływ informacji wewnątrz organizacji, posiadanie jasnej misji, analiza działań pracowników pod kątem zgodności z dominującymi wartościami, wiarygodności jako partnera biznesowego, posiadanie silnej ekonomicznej pozycji na rynku, nastawienia proekologicznego i dbałość o jakość produktów. W podsumowaniu wskazał iż przedsiębiorstwa przemysłu zbrojeniowego posiadają załogę przygotowaną do zmian na rzecz rozwoju, zapewniają im dostęp do nowych technologii, organizują szkolenia dla nowych pracowników, dbają o dobrą atmosferę i jakość swoich wyrobów (str.179). Tak dobra opinia badanych respondentów o przedsiębiorstwach, w których pracują nie koreluje z wynikami ekonomicznymi, ponieważ większość przedsiębiorstw ma kłopoty finansowe, w większości wynikające m.in. z braku zamówień przez Polską Armię i niekonkurencyjne produkty na międzynarodowych rynkach.

Dyplomant w oparciu o wyniki badań respondentów krytycznie ocenia działalność związków zawodowych i ich liderów, wskazując, że starają się

kreować politykę zakładu, niekoniecznie dla dobra pracowników w nim zatrudnionych i realizują partykularne interesy poszczególnych działaczy związkowych. Dyplomant wielokrotnie w różnych fragmentach rozprawy podkreśla negatywną rolę związków zawodowych, blokujących niezbędne zmiany organizacyjne.

W przedstawionych wynikach badań zastanawia duża liczba odpowiedzi trudno powiedzieć. W sytuacji, gdy pytania dotyczyły oceny czynników organizacyjnych można to tłumaczyć niechęcią wypowiadania się w sprawach, za które byli bezpośrednio albo pośrednio odpowiedzialni. Ale wysoka liczba odpowiedzi trudno powiedzieć dotycząca uwarunkowań społecznych funkcjonowania przedsiębiorstw jest zastanawiająca. Pojawia się pytanie dlaczego respondenci w tak dużej liczbie wybierali odpowiedzi „trudno powiedzieć”?

W dalszej części rozdziału czwartego Dyplomant dokonał analizy przyczyn oporu pracowników wobec wprowadzanych zmian. Do najważniejszych zaliczył obawę przed zmianą warunków zatrudnienia, lęk przed zmniejszeniem dochodów i obawę przed nowością, naruszeniem rutyny, zmianą metod pracy. Uzasadniając takie wyniki, wysnuł wniosek iż pracownicy – zwłaszcza wieloletni- nie są przyzwyczajeni do zmian, preferują stabilizację (str. 205). Jest to istotna bariera w unowocześnianiu produkcji i tworzenia innowacyjnych rozwiązań w przedsiębiorstwach przemysłu zbrojeniowego. Według Autora jednym z działań ograniczających potencjalny opór przeciwko zmianom jest obietnica wzrostu wynagrodzeń i gwarancja zatrudnienia.

Z perspektyw socjologii pracy interesująca jest część dotycząca stosunku badanych do pracy i ich hierarchia wartości. Doktorant wskazał, że badani koncentrują się na znaczeniu dobrej współpracy, dobrych zarobkach, dobrych relacjach z przełożonymi i pewności pracy. Są to wartości, które korelują z wcześniej omówionymi przez Autora czynnikami wpływającymi na rozwój przedsiębiorstw. Natomiast z perspektywy nauk o zarządzaniu ciekawa jest

analiza współpracy z placówkami naukowo-badawczymi i działań przedsiębiorstw w ramach społecznej odpowiedzialności. Przedsiębiorstwa przemysłu zbrojeniowego z natury rzeczy powinny tworzyć nowe produkty dla wojska. Wymaga to albo posiadanie własnych laboratoriów badawczych albo konieczna jest współpraca z instytucjami badawczymi w tym ośrodkami akademickimi. Z badań Autora wynika, że badani kierownicy mają niewielką wiedzę co do prac rozwojowych prowadzonych we współpracy z placówkami badawczo-rozwojowym. Uważa, że może to świadczyć o systemowych barierach pomiędzy przedsiębiorstwami a światem nauki. Również nisko ocenia realizację koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu przez przedsiębiorstwa przemysłu zbrojeniowego. Do najważniejszych działań zaliczył losowe wsparcie materialne pracowników i ich rodzin i sponsoring wydarzeń lokalnych. Zatem większość tych działań jest ukierunkowana na zasoby wewnętrzne i tradycyjnie rozumianą współpracę z najbliższym otoczeniem.

Jednym z najciekawszych fragmentów tego rozdziału jest prezentacja typologii przedsiębiorstw przemysłu zbrojeniowego, którą Autor zbudował w oparciu o kryteria, którymi były wyniki badań odnoszące się do przyjętych problemów badawczych. Wyodrębnił pięć typów przedsiębiorstw: katusze, beczki prochu, pancerniki, lotnicy i petardy. Jak każda typologia może wywołać krytykę, lecz ta zbudowana przez Doktoranta jest godna uwagi i warta dalszych badań.

W ostatnim rozdziale Autor przedstawił wyniki badań jakościowych. Wywiady z menedżerami wzbogaciły ilościowy materiał zebrany w badaniach ilościowych. Na podstawie pogłębionych wywiadów z menedżerami największych przedsiębiorstw branży zbrojeniowej dokonał udanej próby kategoryzacji respondentów zajmujących kluczowe stanowiska. Wśród badanych wyróżnił „niezatapialnych”, „spadochroniarzy”, „admiratów” i „pistoletów”. Jak każda typologia jest to zabieg konceptualny warty jednak dalszych pogłębionych badań.

Recenzowaną pracę kończy zakończenie, w którym na podstawie zgromadzonego materiału badawczego sformułowano klarowne i przejrzyste wnioski końcowe. Są one w pełni uzasadnione.

Przechodząc, do szczegółowej oceny zawartości pracy warto podkreślić znajomość problematyki przemysłu zbrojeniowego przez Autora. Metody prowadzenia rozważań naukowych są adekwatne do charakteru i rangi rozprawy doktorskiej. Konstrukcja pracy jest spójna i logiczna, a struktura merytorycznie poprawna. Wśród walorów pracy na uwagę zasługuje poprawność metodologiczna w rozstrzyganiu poszczególnych kwestii i zagadnień prezentowanych w rozprawie, obejmująca wszystkie kolejne elementy wywodu: od formułowania celów, problemu badawczego i hipotez głównych oraz hipotez szczegółowych, aż po ich właściwą weryfikację oraz proponowane rozwiązanie problemu badawczego. Zdefiniowanie celów i hipotez należy uznać za prawidłowe i adekwatne do tematu pracy. Świadczy to o rozpoznaniu przez Autora obszarów problemowych, powiązanych z funkcjonowaniem przedsiębiorstw przemysłu zbrojeniowego. Wynika to z dużego doświadczenia praktycznego Autora związanego z pełnieniem funkcji menedżerskich w dużych przedsiębiorstwach tej branży. W toku badań Autor konsekwentnie dążył do realizacji wyznaczonych celów i weryfikacji hipotez. Autora cechuje samodzielność myślenia i duża znajomość realiów związanych z funkcjonowaniem przedsiębiorstw przemysłu zbrojeniowego. Wartością prezentowanych treści jest ich osadzenie w literaturze zarówno polskiej, jak i anglojęzycznej. Reasumując, autor korzystając z aparatu pojęć socjologicznych oraz odwołując się do teorii i koncepcji naukowych udanie opisał uwarunkowania społeczne i organizacyjne rozwoju państwowego przemysłu zbrojeniowego w Polsce.

Za cenne i oryginalne w sensie poznawczym można uznać następujące elementy rozprawy:

- przygotowanie wnikliwego i kompetentnego studium wiedzy dotyczącego rozwoju społecznego, opartego na analizie polskiej i obcojęzycznej literatury przedmiotu;
- zidentyfikowanie czynników determinujących proces rozwoju przemysłu zbrojeniowego w Polsce,
- określenie najważniejszych problemów związanych z rozwojem przedsiębiorstw przemysłu zbrojeniowego. Wypełnienie luki badawczej dotyczącej braku analiz socjologicznych dotyczących uwarunkowań rozwoju państwowego przemysłu zbrojeniowego w Polsce. W literaturze wstępują liczne opracowania rozwoju przemysłu zbrojeniowego w Polsce dokonywane z perspektywy nauk o bezpieczeństwie¹, natomiast brak jest opracowań z perspektywy socjologii.
- Rozważania zawarte w rozprawie habilitacyjnej cechują dojrzałe przemyślenia i wnioski na podstawie badań empirycznych i obserwacji własnych

Za największą zaletę przedstawionej mi do recenzji rozprawy uważam jej część badawczą. Docenić należy przy tym przede wszystkim jakość przeprowadzonych badań oraz ich opracowanie.

Oceniając stronę językową przedłożonej pracy doktorską do oceny stwierdzam, że nie budzi większych zastrzeżeń.

IV Uwagi dyskusyjne

¹ R. Kopeć (red.) Przemysł zbrojeniowy. Tendencje, perspektywy, uwarunkowania, innowacje, Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2016, Cyran, A., Soroka, P. (red.), 2014. Szanse i zagrożenia wynikające z otwarcia europejskiego rynku uzbrojenia dla polskich przedsiębiorstw obronnych, Wydawnictwo UJK, Kielce, 57-59; Pacek Bogusław. 2014. Konsolidacja przemysłowego potencjału obronnego w Polsce. Uwarunkowania, dylematy i szanse. Warszawa: Zeszyty Naukowe AON nr 1(94)2014. Polak Roman. 2015. Modernizacja techniczna Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa: Wydawnictwo Bellona. Zamelek Paulina. 2013. Przeobrażenia polskiego przemysłu obronnego w warunkach otwartego europejskiego rynku. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek

W recenzowanej pracy obok przedstawionych wyżej wielu zalet pojawiają się elementy dyskusyjne i krytyczne wymagające wyjaśnień. Odnosi się to przede wszystkim do takich kwestii, jak:

1. W podrozdziale 1.1.3 Autor pisze iż „ *Trzeba przyznać, że -począwszy od wynalazków społeczeństwa przemysłowego, jakim była elektryczność, co za tym idzie powstanie radia, następnie telefonu, a potem szeroko rozumianej technologii komunikacyjnej, w tym Internetu- właśnie dzięki technice, można mówić o rewolucyjnym przyspieszeniu rozwoju społecznego, wręcz przełomie cywilizacyjnym i społecznym*” (str.21) Ten fragment opatrzony jest przypisem, nr 22, w którym przywołany jest L.H. Morgan i na jego książka pt.: *Spółczesność pierwotne, czyli badanie kolei ludzkiego postępu od dzikości, przez barbarzyństwo do cywilizacji*, Redakcja „Prawdy” Warszawa 1987. Mam zastrzeżenie do tego przypisu ponieważ Morgan nie pisał nic o Internecie. W Polsce jego dzieło ukazało się w 1887 nakładem Redakcji Prawdy.
2. Brak podania źródła cytowanych danych statystycznych w zdaniu „Dane przygotowane przez Instytut Kościoła Katolickiego w 2020 roku.....” (str. 218)
3. W niektórych przypisach Autor nie stosuje przy ponownym korzystaniu z tej samej pozycji Tamże lub Ibidem oraz cyt. wyd. albo op.cit. Dotyczy to m.in. przypisów nr 26, 29,30, 35, 36, 38 itd.
4. W podrozdziale 1.2.5 Autor przedstawił koncepcję społecznej odpowiedzialności biznesu jednakże nie podał jej definicji jedynie pisze o podejmowanych działaniach „(...) w zakresie CSR rozumianych jako proces dobrowolnej integracji i tworzenia nowych form kooperacji między biznesem a władzami publicznymi” (str. 61). Należało szerzej opisać tę koncepcję (a przynajmniej przytoczyć jej definicję) ponieważ w części badawczej Doktorant diagnozuje zakres realizacji tej koncepcji w przedsiębiorstwach przemysłu zbrojeniowego.

5. Czy Autor zgadza się z opinią, którą w pracy przedstawił na str.90, że „Aktualnie Polska doskonale wykorzystuje swój potencjał i możliwości, w związku z czym rodzime produkty cieszą się dużym uznaniem na arenie międzynarodowej” (przypis 191). W późniejszych fragmentach rozprawy wielokrotnie wskazał na bariery utrudniające eksport sprzętu wojskowego wielu przedsiębiorstw przemysłu zbrojeniowego.
6. W podrozdziale 2.3 opisał m.in. koncepcję kapitału społecznego jako dopełnienie kapitału ludzkiego, jednak nie wyjaśnił w jaki sposób on wpływa na funkcjonowanie przedsiębiorstwa przemysłu zbrojeniowego.
7. W rozdziale 3 opisując zastosowane metody badawcze, nie wspomniał o metodzie analizy dokumentów wtórnych. A przecież w podrozdziale 3.3 opisując specyfikę regionów i badanych spółek wykorzystał tę metodę do gromadzenia danych do ich opisu Autor w oparciu o wyniki badań
8. Autor krytykuje działania związków zawodowych w oparciu o wyniki badań ankietowych. Pojawia się pytanie: czy związki zawodowe są barierą w rozwoju badanych przedsiębiorstw czy też wypełniając swoją rolę mogą być czynnikiem dynamizującym rozwój przedsiębiorstw branży zbrojeniowej.
9. W analizach wyników badań można zauważyć dużą liczbę odpowiedzi „Trudno powiedzieć” (prawie we wszystkich wykresach obserwuje się to samo zjawisko). Proszę o wyjaśnienie tego zjawiska.

V Konkluzja

Na gruncie absolutnego przekonania, wynikającego z rzetelnej lektury przedłożonej pracy doktorskiej, pragnę podkreślić, że poczynione krytyczne uwagi mają w dużej mierze charakter dyskusyjny i w niczym nie ujmują pozytywnej oceny i wartości całości przedstawionej rozprawy. Stwierdzam, że pomimo kilku uchybień Autorowi udało się w sposób należyty zrealizować podjęty projekt badawczy.

Rozprawa doktorska posiada szereg walorów natury teoriopoznawczej, przede wszystkim zaś praktycznej. Stanowi cenne kompendium wiedzy z zakresu społecznych determinant rozwoju przedsiębiorstw w branży zbrojeniowej.. Autorowi udało się zrealizować badania pomimo trudności w dotarciu do respondentów. Badanie menedżerów jest trudnym przedsięwzięciem, ponieważ nie chcą się wypowiadać na tematy związane z pracą w tych przedsiębiorstwach gdyż są zobowiązani do przestrzegania tajemnicy służbowej związanej z wykonywaną pracą.

Problematyka społecznych uwarunkowań rozwój polskiego państwowego przemysłu zbrojeniowego osadzona przede wszystkim w subdyscyplinie socjologia organizacji, w mniejszym stopniu w socjologii rozwoju . Zatem spełnia wymagania związków z dyscypliną w której realizowany jest przewód doktorski. Doktorant wykazał się samodzielnością przy konstruowaniu wniosków z badań, umiejętnością formułowania celów i pytań badawczych, a także ich weryfikacji na podstawie analizy samodzielnie przeprowadzonych badań. Biorąc pod uwagę poziom naukowy pracy oraz moją pozytywną ocenę merytorycznej i formalnej strony dysertacji stwierdzam, że rozprawa doktorska **mgr Marka Grochowskiego nt. „Społeczne uwarunkowania rozwoju polskiego państwowego przemysłu zbrojeniowego – studium socjologiczne** napisana pod kierunkiem naukowym dr hab. Małgorzaty Suchackiej w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Śląskiego, spełnia warunki określone w Ustawie 2.0 art.187 i dlatego wnoszę o dopuszczenie mgr **Marka Grochowskiego** do dalszego postępowania zmierzającego do nadania doktora nauk socjologicznych. Jednocześnie wnoszę o jej wyróżnienie ze względu na wysoki poziom naukowy, kompetentną analizę zebranego materiału badawczego i nową jakość w obszarze badań nad społecznymi uwarunkowaniami rozwoju przedsiębiorstw. Recenzowana praca w całości spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim, a nawet je znacząco przewyższa.

Feliks Byłok